

Specijalne zbirke u otvorenom pristupu

Nataša Petrović, Jelena Glišović

Grada u zbirka *Odeljenja posebnih fondova Narodne biblioteke Srbije* (NBS) je zbog svoga značaja vrlo popularna za korištenje, a ujedno i neophodan izvor podataka za različita istraživanja. Omogućavanje digitalnog pristupa ovoj vrsti građe jedan je od načina onemogućavanja njezina daljeg propadanja, ali istovremeno veće dostupnosti korisnicima i široj publici. Svjesna važnosti otvorenog pristupa zbirka Posebnih fondova, NBS je aktivno uključena u čitav niz projekata koji zagovaraju otvoreni pristup i razvoj digitalnih zbirki. Cilj ovog rada je isticanje vidljivosti ovih fondova, kao i mogućnosti koje se otvaraju različitim istraživanjima posebnih zbirki NBS u otvorenom pristupu. U radu je prikazana digitalizirana građa NBS koja pripada Posebnim fondovima, kao i načini njezina postavljenja u otvoreni pristup zahvaljujući sudjelovanju u različitim projektima te suradnji s brojnim organizacijama i ustanovama u Europi.

Odjel posebnih fondova NBS

Odeljenje posebnih fondova Narodne biblioteke Srbije postoji od 1947. godine. U Odjelu posebnih fondova prikupljaju se, čuvaju i daju na korištenje oni bibliotekni materijali koji ne spadaju u opći, redovni knjižni fond. Ova „posebna“ građa je organizirana u nekoliko zasebnih cjelina, tj. zbirki, koje imaju svoje karakteristike i specifičnosti prema vrsti gradiva, a potom i značajnu kulturnu, povijesnu, muzeološku i znanstvenu vrijednost. Osim toga, ovo gradivo zahtjeva i poseban tretman prilikom obrade, zaštite i prezentacije. Prema vrstama gradiva u Odjelu posebnih fondova postoji 8 zbirki: *Zbirka mlađih književnih rukopisa i arhivalija*; *Fond stare, retke i minijaturne knjige*; *Grafička zbirka*; *Kartografski fond*; *Fond fotodokumenata*; *Zbirka muzikalija, audio i audiovizuelne građe*; *Fond legata i biblioteka celina* i *Ostale posebne zbirke* (*Zbirka stripova*, *Zbirka bojanki, slikovnica i albuma sa samolepljivim sličicama*, *Zbirka viševrstne građe 3D predmeta* i *Zbirka dokumentacionog materijala*). Gradivo Odjela posebnih fondova je vrlo značajno za korisnike, kako po svojem sadržaju, tako i po svojoj formi

budući se su to često unikatni, raritetni i nepublicirani materijali.

Digitalizacija i suradnja s Europeanom

Kada se 2003. godine započelo s procesima digitalizacije i izrade digitalne biblioteke, cilj je bio napraviti knjižnicu bez zidova koja bi radila non-stop. Kako se vremenom tehnologija razvijala nudeći nove mogućnosti, stvorila se ideja da se poveća vidljivost fondova knjižnice i njezine građe te se započelo s brojnim projektima koji prezentiraju sadržaj spomenutih fondova.

Godine 2008. započela je suradnja s europskom digitalnom knjižnicom Europeanom. Europeana je ujedno knjižnica, muzej i arhiv koji skladišti snimke, metapodatke i poveznice prema originalnom digitalnom objektu u ustanovi koja je njegov vlasnik. Tijekom prethodnih godina NBS je sudjelovala u više projekata koji su bili pod okriljem Europeane, te se nadalje opisuju projekti u kojima je korišteno gradivo iz Posebnih fondova NBS (kao što su fotografije, razglednice, mape, rukopisni materijali i dr).

Europeana zbirke 1914-1918 (*Europeana collections 1914-1918*)

Europeana zbirke 1914-1918 je projekt u kojem je NBS sudjelovala u razdoblju 2011. – 2014. s ciljem digitalizacije i javne dostupnosti publikacija nastalih za vrijeme Prvog svjetskog rata. Građa iz ovog razdoblja je nerijetko u jako lošem fizičkom stanju s obzirom na kvalitetu papira na kojem se nalazi, tako da joj je na neki način produžen život time što je digitalizirana i dostupna online. Digitalne zbirke nastale kroz ovaj projekt sastoje se od knjiga, časopisa, novina, rukopisne periodike, fotografija, razglednica, karti, ratnih

dnevnika, muzikalija, postera, propagandnih materijala i umjetničkih dijela. Rezultat projekta su dva portala, *Europeana zbirke 1914-1918* i *Veliki rat*, koji je specijalizirana digitalna knjižnica koja na jednom mjestu objedinjuje sve raspoložive pisane izvore i slikovnu građu vezanu za srpski narod u Prvom svjetskom ratu. Oko 2.000 skupova metapodataka za digitalne objekte s pripadajućim linkovima je poslano Europskoj knjižnici (*European Library - TEL*), koja je tada bila agregator NBS za Europeanu, radi njihove integracije na portal.

Zbirke Jugoistočne Europe u Europeanu (*CSEEE - Collections of South and East Europe in Europeana*)

Ovaj međunarodni projekt trajao je od rujna 2015. do prosinca 2016. godine, a započeo je kao dio CENL (*Conference of European National Librarians*). Uz Europsku knjižnicu partneri u ovom projektu su nacionalne knjižnice Albanije, Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Makedonije, Moldavije i Srbije. Cilj projekta je bio uključiti u Europeanu digitalnu građu iz država koje nisu u EU kako bi preko

Europeaninih kanala bila vidljivija i dostupnija. U okviru ovog projekta NBS je u Europeanu uključila sljedeće zbirke iz svoje Digitalne biblioteke:

- ♦ Fotografije: *Beograd na starim razglednicama* i *Stara srpska fotografija*,
- ♦ Gravire i likovni materijali: *Ljubomir Ivanović*,
- ♦ Rukopisi: *Savremenici i poslednici Dositeja Obradovića* i *Vuka Stefanovića Karadžića*,
- ♦ Notna građa: *Štampana izdanja*,
- ♦ Periodika: *S portala Veliki rat*.

Kao dio projekta CSEEE nastala je i izložba Uslikaj ovo! Stare razglednice iz Jugoistočne Europe (*Picture this! Vintage postcards of Southeastern Europe*). Glavna ideja izložbe bila je prikazati bogate kolekcije zemalja Jugoistočne Europe te istaknuti zanimljive činjenice gradova predstavljenih na starim fotografijama. Korisnici Interneta zamoljeni da fotografiraju prikazana povijesna mjesta kako bi se vidjelo kako ona danas izgledaju.

Procvat pismenosti (*Rise of Literacy*)

Ovaj projekt, koji je trajao od rujna 2017. do veljače 2019. godine, imao je za cilj prikazati razvoj pismenosti na starom kontinentu od 4. do 20. stoljeća, kao i moć pisane riječi i utjecaj pismenosti na ljude i društvo. Kroz 11 digitalnih zbirki prikazano je širenje pisane riječi na našim prostorima: odabrane su knjige, rukopisi, časopisi, dnevničke bilješke iz Prvog svjetskog rata i inkunabule. Napravljena su 3 bloga, 1 izložba, 2 galerije gdje su knjižničari bili kustosi. Sva građa dostavljena je Europeani kao čitljivi pdf. format, a časopis *Zenit* je obrađen u docWorks-u (pored OCR-a je napravljena i segmentacija teksta).

Migracije kroz znanost i umjetnost (*Migration in the Arts and Sciences*)

Projekt je bio usmjeren na stvaranje tematske zbirke o migracijama u, iz i kroz Europu te utjecaju migracija na Europsku kulturu, a trajao je rujna 2017. do veljače 2019. godine. NBS je kroz tri digitalne zbirke: *Jevrejska periodika*, *Romska kultura* i *Zbirka o Milošu*

Crnjanskom, podijelio tri različite priče o migracijama na teritoriji Srbije. U ove digitalne zbirke uključene su knjige, časopisi, fotografije, a dio projekta bilo je pisanje i izrada blogova, izložbi i galerija.

Zajednička kultura u Europeani (*Europeana Common Culture*)

Najnoviji projekat Europeane i NBS počeo je u siječnju 2019. i u njemu sudjeluje 24 partnera, nacionalni agregatori, uključujući Srbiju kao jedinu državu partnera u projektu koja nije u EU. Osnovni zadatak projekta je razvoj harmoniziranog i koordiniranog okruženja za nacionalne agregatore za Europeanu te izrada zajedničkih preporuka i standarda za rad. Uz to, u okviru projekta će se raditi na obogaćivanju novih metapodataka, ali i na poboljšanju kvalitete postojećih metapodataka i sadržaja. Također su planirani i blogovi, izložbe, galerije koji će u zavisnosti od teme biti objavljeni do kraja projekta u lipnju 2020.

Agregator za Europeanu

NBS je uz financijsku podršku Delegacije EU u Srbiji, u okviru izgradnje DARIAH Srbija, pokrenula *Agregator za Evropeanu*. Ovaj novi servis otvara svim kulturnim ustanovama u Srbiji direktan kanal za suradnju s Evropeanom i omogućuje veću nazočnost srpskog kulturnog naslijeđa u Europeani. Agregator je pokrenut krajem 2018. godine, a napravljen je u suradnji sa slovenskom IT tvrtkom Semantika. Srbija je jedina zemlja izvan EU koja je uspostavila agregatorsku infrastrukturu za Europeanu.

Agregator je servis koji prikuplja građu iz partnerskih ustanova (knjižnica, muzeja, arhiva), usklađuje metapodatke sa Europeanim standardom za metapodatke (EDM) i isporučuje ih Europeani. Na taj se način povećava vidljivost i dostupnost kulturne i znanstvene baštine iz Srbije na Internetu.

Suradnja sa drugim ustanovama i institucijama

Wiki repozitorij (*Wikimedia Commons*)

Tijekom 2018. je počela suradnja s Wikimedijom te je dogovoreno da se u sklopu njihova GLAM projekta neke stare fotografije iz posebnih zbirki NBS postave u Wiki repozitorij i na taj način učine vidljivijim korisnicima. To su uglavnom fotografije starih fotografiskih studija i fotografa s kraja 19. st. koje su oslobođene autorskih prava. Cilj repozitorija je da korisnicima koji pišu i uređuju članke na raspolaganju budu kvalitetne i dobre, a samim tim i vjerodostojne fotografije jer iza njih stoji određena ustanova. Za početak je predviđeno da se u repozitorij postavi oko 40 fotografija s planom daljnjeg povećanja tog broja.

Zbirke na portalu Veliki rat

Programi za katalogizaciju i opis građe (*EKRAAN i COBISS*)

Elektronski katalog rukopisa i arhivalija Atom NBS - EKRAAN je nastao na značajno modifikiranoj aplikaciji AtoM - ACCESS TO MEMORY (*open source* rješenje), kao efikasan alat za zadovoljenje potreba korisnika s udaljenim pristupom i istraživača u čitaonicama NBS. Nastao je, ponajprije, iz sve izraženije potrebe korištenja rukopisne i arhivske građe NBS u raznim projektima ili prilikom korištenja građe

Blog o Jeleni Dimitrijević na portal Europeana

u njezinom digitalnom obliku, na što su ukazali projekti poput digitalne biblioteke Veliki rat. Ujedno, postoji i mogućnost eksporta različitih setova metapodataka.

Kooperativni online bibliografski sistem i servisi - COBISS kao knjižnično-informacijski sustav s uzajamnom katalogizacijom nudi i mogućnost dodavanja multimedijalnih sadržaja na bibliografski zapis. Dodani multimedijalni sadržaj, koji će biti vidljiv na OPAC-u i koji se može gledati ili slušati štedeći vrijeme korisnika i knjižničara, a prije svega izbjegava nepotrebno iznošenje originalnih primjeraka iz zaštićenih prostora u kojima se čuvaju.

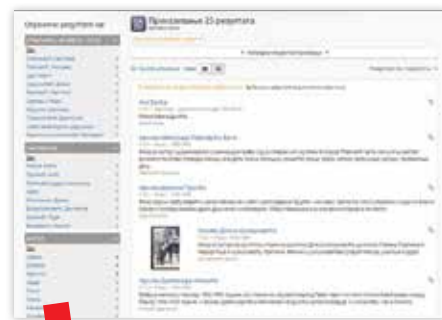
CENTROPA

Krajem 2018. godine, *Fond fotodokumenata NBS* obogaćen je izuzetnim fotografijama, koje su poklon Matilde - Lidije Čerge, potomka jedne od najstarijih sefardskih porodica u Beogradu. Zbirka sadrži 37 obiteljskih fotografija s kraja 19. i početka 20. stoljeća, nastalih u beogradskim fotografskim ateljeima, koje imaju izuzetnu dokumentarnu vrijednost. Fotografije čuvaju uspomenu na život beogradskih Židova do Drugog svjetskog rata. Fotografije su dostupne u Digitalnoj biblioteci NBS i na mrežnoj stranici projekta na temu židovskih obiteljskih povijesti u središnjoj i istočnoj Evropi organizacije Centropa.

Vizualni arhiv Jugoistočne Europe (Visual Archive Southeastern Europe - VASE)

Glavni cilj Vizualnog arhiva Jugoistočne Europe je prikupljanje povijesnih i suvremenih vizualnih materijala iz ovog djela Europe. VASE nastoji skrenuti pozornost na sliku kao primarni izvor, promovirati vizualne studije kao tehniku i metodu i na taj način obogatiti pretežno tekstualno utemeljena povijesno-antropološka istraživanja. Omogućavanjem pristupa različitim vrstama vizualnog sadržaja, npr. fotografija i razglednica, VASE teži poboljšati razmišljanje o toj vrsti građe jugoistočne Evrope, kako u akademskoj zajednici, tako i u društvu uopće. NBS je sudjelovala u izgradnji ovoga arhiva omogućivši otvoreni pristup izboru od 94 fotografije i razglednice iz Fonda fotodokumenata s pripadajućim opisom i metapodacima.

Arhivsko gradivo u EKRAAN bazi

Otvoreni pristup

Otvoren pristup kolekcijama NBS podjednako je važan i s korisničke strane i sa strane knjižničara. On osigurava fizičku zaštitu originala, a s druge strane pojednostavljuje rad samih knjižničara. Kao posebno važna činjenica ističe se i povećanje vidljivosti građe, koja se tako stavlja u širi tematski kontekst što pridonosi i boljem razumjevanju i vrednovanju, a knjižničari tako otvaraju vrata novim mogućnostima suradnje s drugim institucijama u pogledu sadržaja, prava pristupa, metapodataka i slično. S druge strane, ovakav način postavljanja građe u otvoren pristup omogućava uštedu vremena korisnicima koji lako i brzo, „iz fotelje“ mogu doći do željene građe. Prikazani kontinuitet sudjelovanja u europskim projektima, kao i raznovrsnost prikazane građe u otvorenom pristupu, pokazuju snažnu odlučnost NBS da omogući korisnicima upoznavanje s kulturnom baštinom koja se čuva u njezinim fondovima kao i da se njeguju postojeća i razviju nova partnerstva u te svrhe.

Gradivo NBS na portalu Centropa

Društvene mreže (Social Networks)

Odeljenje posebnih fondova NBS 2017. godine otvorilo je profil na Facebooku u povodu 70. godišnjice osnivanja. Tijekom protekle dvije godine ova je društvena mreža korištena za prikazivanje različitih sadržaja i programa iz svojih aktivnosti. Najveći dio sadržaja je posvećen prezentaciji materijala koji se nalazi u nekoj od 8 zbirki Posebnih fondova, a prilikom odabira materijala prioritet se daje onoj građi koja nije već dostupna u Digitalnoj NBS.

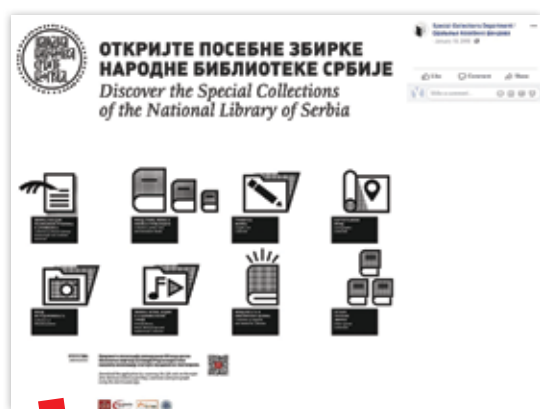
Zbirka fotografija obitelji Kaleb u Digitalnoj biblioteci NBS

Digitalne zbirke NBS u projektu Migracije kroz znanost i umjetnost

Portal VASE

Facebook stranica Odeljenja posebnih fondova NBS

SAZNAJTE VIŠE

Europeana collections 1914-1918: <http://www.europeana-collections-1914-1918.eu/>

Portal Veliki rat: <http://www.velikirat.nb.rs/>

Izložba *Picture this! Vintage postcards of Southeastern Europe*: <https://www.europeana.eu/portal/en/exhibitions/picture-this-vintage-postcards-of-southeastern-europe>

Europeana Blog: *The Trailblazer: Jelena Dimitrijević, Serbia's first feminist author*: <https://blog.europeana.eu/2019/03/the-trailblazer-jelena-dimitrijevic-serbias-first-feminist-author/>

Wikimedia Commons: *Content donations by National Library of Serbia*: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Content_donations_by_National_Library_of_Serbia

COBISS: <http://www.vbs.rs/scripts/cobiss?ukaz=BASE&bno=70000&id=1005119134497129>

EKRAAN: <http://arhivalije.nb.rs/>

Visual Archive Southeastern Europe: <https://gams.uni-graz.at/context:vase>

Digitalna NBS: <http://www.digitalna.nb.rs/>

Centopa. Matilda Cerge: <https://www.centropa.org/biography/matilda-gerge>